

Сучасний погляд на походження кирилиці та глаголиці

протоієрей Ігор Скиба

Більше десяти століть слов'янські народи висловлюють свою духовну енергію в словах і числах, письменах та діяннях, творчо використовуючи універсальні властивості слов'янської абетки. За цей час з єдиного алфавітного кореня виросло могутнє, гіллясте древо слов'янської культури і духовності. У цьому контексті важко переоцінити доленосне значення місії святих братів Кирила і Мефодія, подвижницьке життя і безмежна просвітницька діяльність яких не тільки поклали початок писемності, але й преобразили душу слов'янського народу, прилучили його до вищих духовних цінностей, історичного досвіду людства. Завдяки новоствореній азбуці в досить короткий термін стався епохальний переворот у світосприйнятті слов'ян, були відкинуті архаїчні культури і на великих територіях поширилася християнська віра.

Та з висот нашого часу добре видно, що давньослов'янська мова, зберігши глибинні корені, зазнала у своєму розвитку величезних змін. Численні рукописи, знайдені дослідниками слов'янської філології, дозволили встановити, що древні слов'яни використовували дві абетки. Одну з них називають кирилицею (по імені її творця – Кирила), іншу – глаголицею (від старослов'янського «*глаголать*» – говорити). Обидві ці абетки за зображенням букв і за характером письма дуже несхожі між собою.

Наявність двох алфавітів у слов'янському світі й досі викликає наукові суперечки, адже відомо, що Костянтин (Кирило) розробив одну азбуку. Коли, ким і де було створено другу азбуку і яку саме створив Костянтин, до сих пір остаточно не визначено [7, с. 38].

То яка ж з них давніша? Яка створена Костянтином (Кирилом)? Як і коли з'явилася інша абетка? Вирішення цих питань утруднювалося тим, що прижиттєві переклади самих слов'янських першовчителів, здійснені в IX столітті, до нас не дійшли. Але цілий ряд фактів вказує на те, що більш давньою слід вважати глаголицю.

Так, найдавніші пам'ятки, які дійшли до нас, (Київські Листки і Празькі уривки) були написані глаголицею і пов'язані з Моравією і Паннонією, тобто, якраз з тими областями, де протікала діяльність слов'янських першовчителів, а також з Хорватією і Македонією, де працювали учні Костянтина та Мефодія, вигнані з Моравії. Найдавніші з відомих нам кирилических пам'яток написані, як правило, на Сході Балканського півострова, де безпосереднього впливу солун-

ських братів не було, причому розквіт кириличної писемності починається з кінця IX – початку X століття.

Глаголичні тексти, як правило, більш архаїчні за мовою, ніж кириличні, і це також засвідчує їх зв'язок з першими слов'янськими перекладами.

На велику стародавність глаголиці вказують і палімпсести – рукописи на пергаменті. Пергамент був досить дорогий писальний матеріал, тому нерідко вдавалися до використання старої книги для написання нового тексту. З цією метою старий текст змивався або зіскоблювався, і по ньому писали новий. Серед відомих палімпсестів є кириличні рукописи, написані по змитій глаголиці, але немає жодної глаголичної пам'ятки, написаної по змитій кирилиці.

На більш давнє походження глаголиці та її зв'язок з діяльністю Костянтина Філософа вказує і ряд інших обставин, які будуть зрозумілі, якщо розібратися в джерелах кожної з двох слов'янських абеток.

Джерело кирилиці ні в кого не викликає сумнівів: в основу цієї абетки покладений візантійський унціал (урочисте, уставне письмо, яким писалися богослужбові книги).

Кирилиця використовує майже всі букви грецького унціалу, в тому числі і такі, які не були необхідні для передачі слов'янських звуків [1, с. 36]. Оскільки в слов'янській вимові були звуки, відсутні в грецькій мові, для їх позначення використовувалися літери, не запозичені з грецької абетки, а взяті з іншого джерела. Цікаво, що багато з них дуже схожі на відповідні літери глаголиці, з якої вони могли бути запозичені, якщо визнати, що глаголиця була у вжитку раніше кирилиці. І тут звертає на себе увагу ряд дуже важливих обставин.

Молодший сучасник солунських братів чорноризець Храбр у своєму трактаті «Про письмена» не тільки жодного разу не згадує про вживані у слов'ян два види письма, але і наполегливо підкреслює, що Костянтин Філософ створив цілком оригінальну абетку, яку він рішуче протиставляє грецькій, створеній ще язичниками. Таке протиставлення не могло застосовуватись до кирилиці, яка цілком включила в себе літери грецького алфавіту.

Не менш показовим є те, що грецькі літери в кирилиці не зберегли своїх назв, а іменуються так, як вони називаються в глаголиці («аз», а не «альфа», «глаголь», а не «гамма» і т.д.). І тільки букви, відсутні в глаголиці, зберігають в кирилиці свої грецькі назви («*ѣта*», «*пси*», «*кси*»).

Таким чином, можна сказати, що кирилиця – це точне повторення візантійського унціалу, доповненого стилізованими глаголичними літерами, необхідними для позначення на письмі специфічно слов'янських фонем, відсутніх у грецькій мові. Цей почерк називається «*уставом*» і характеризується як повільне, урочисте письмо, що відрізняється красою і правильністю написання, виразним архітектурним характером ліній і незначною кількістю скорочень. Він застосовувався для створення розкішних, каліграфічно викона-

них церковних рукописів, під час написання яких, як правило, не робились проміжки між словами. Одним із найдавніших і найкрасивіших зразків уставного письма є графіка Остромирового Євангелія. Однак поступово характер уставного письма змінюється, зникає правильність заокруглень, чітке геометричне накреслення літер. Таким чином, у XIV столітті з'являється півустав, для якого вже не характерні правильність та краса букв. Як більш зручний у написанні, півустав невдовзі повністю витісняє уставне письмо. У XVI столітті з'являється ще один вид письма, так званий скоропис, але в богослужбових текстах він ніколи не використовувався [3, с. 8].

Значно важче дослідити походження глаголиці. Справа в тому, що багато стародавніх алфавітів, в тому числі грецький і латинський, створювалися за зразком ще більш давніх. Грецький алфавіт, наприклад, виник під впливом семітського фінікійського письма, латинський під впливом грецького і т.д.

Взагалі в науці тривалий час вважалося, що будь-яке письмо в своїй основі являє собою культурне запозичення. Посилаючись на цю «непорушну наукову істину», вчені XIX та XX ст. намагалися таким же чином вивести глаголицю з якогось більш давнього письма. Її витоки шукали в коптському, готському, вірменському, грузинському і старовірменському письмі, звідки, найвірогідніше, було запозичено літеру Ш, що перекочувала потім і в «кирилицю», знаходили схожість «глаголиці» з грецьким скорописом, що існував за часів Кирила і Мефодія [13]. Але всі ці трактування були непереконливі і майже завжди супроводжувалися неминучими «може бути», «напевно», «не виключено».

Контури деяких літер дійсно збігалися з написанням букв у цих алфавітах, але однозначно довести походження «глаголиці» з іншого письма так і не вдалося. Існує більше 30 версій щодо витоків цієї загадкової писемності.

Зважаючи на чисельність версій і відсутність достатньої аргументованості жодної з них, найвірогіднішою видається теорія самотності глаголиці, яка стала результатом творчих пошуків Костянтина – глибокого знавця різних мов, зокрема східних. Тому, не дивно, що в глаголиці вчені вбачають елементи, подібні до різних східних алфавітів. [7, с. 40-42].

Також на користь того, що глаголиця не схожа на жодне інше письмо і не є плодом еволюції якогось стародавнього алфавіту а, швидше за все, цілком винайдена солунськими братами, свідчить стародавня «Похвала святому Кирилу і Мефодію»: «Справили свою справу, покладаючись не на чужу основу, а заново літери винайшли».

А той факт, що в основу переважної більшості глаголических букв покладені три основні християнські символи – хрест, трикутник (символ Святої Трійці) і коло (символ безкінечності і всемогутності Бога Отця) свідчить про те, що глаголиця є продуктом творчості людини, яка сповідує християнство, і ця азбука створена спеціально для запису священних християнських текстів.

Отже, у загальних рисах історія появи двох слов'янських абеток може бути представлена наступним чином: вчені мужі Костянтин і його брат Мефодій «переклали» звуки слов'янської мови на пергамент за допомогою тієї абетки, яку сьогодні прийнято називати глаголицею. І хоч це перше письмо було дуже складне і недосконале, важке для читання, воно було перше. І найголовніше те, що воно передавало усі тонкощі звучання складної і багаті слов'янської мови [11, с. 114]. А пізніше, після довгих пошуків, внаслідок систематизації грецьких букв для точнішої передачі тодішньої слов'янської фонетики, Костянтин почав укладати більш досконалу і зручну у написанні абетку, названу кирилицею. [5, с. 147-148]. Так, зокрема, вважає болгарський вчений Є. Георгієв, який пише, що кирилиця не була спеціально кимось створена, а сформувалася в процесі еволюції. Візантійський алфавіт поступово пристосовувався до мови слов'ян шляхом введення нових літер для позначення специфічних слов'янських звуків. [7, с. 43]. Чорноризець Храбр у X ст. згадує у слов'янській азбуці вже 14 таких літер, а у книжкових пам'ятках XI ст. їх налічується 19. Саме це свідчить про еволюційний характер розвитку кирилиці, формування якої, на думку Є. Георгієва, відбувалося на всіх слов'янських територіях, у тому числі й на східнослов'янських. Ще одним аргументом на користь цієї теорії може бути азбука, виявлена у Софійському соборі в Києві [12, с. 423], яка складається з 27 літер і в тому числі з чотирьох слов'янських «Б», «Ж», «Ш», «Щ», які насамперед необхідні для написання таких слів, як «Бог», «Боже», «Божий», тощо; оскільки у грецькому алфавіті не було відповідних літер.

Нині більшість науковців вважає, що кирилицю було впорядковано вже після смерті святих братів. Місцем її офіційного утвердження вважають столицю Болгарії – Преслав, де у 893 цар Симеон проводив собор [7, с. 43]. А творцем її є учень праведних братів – Климент Охридський, який, усвідомлюючи, що він не створив нічого нового, а лише підправив геніальний винахід першостворювача слов'янського письма, виявив високу повагу до свого духовного наставника і не назвав азбуку своїм власним іменем [11, с. 114].

Глаголична азбука була створена для слов'ян, які жили на території Моравії і Панонії, де працювали Костянтин і Мефодій. Звідси найдавніші глаголичні рукописи поширювалися на Південь і Південний Схід, в Болгарію, Сербію. В кінці IX століття у Болгарії, куди на той час перемістились учні Костянтина і Мефодія, спостерігається поширення впливу Візантії на культуру, літературу, мистецтво. У зв'язку з цим зрозумілими були спроби учнів солунських братів наблизити слов'янське письмо до грецького. Новостворена азбука почала поступово витіснити глаголицю, поширюючись на Північний Захід і Схід. А з кінця XI століття кирилиця стала основним алфавітом у слов'ян [7 с. 43] і четвертою літургійною та євангельською мовою [1. с. 33].

Однак це аж ніяк не применшує подвигу святого Кирила. Без нього слов'яни, можливо, ще не одне століття не мали б своєї писемності, яка дала поштовх у їхньому культурному і духовному розвитку.

Список джерел та літератури:

1. Біленька-Рибак Л. В., Свистович Н. Р., Церковнослов'янська мова – К.: «Криниця», 2000.
2. С. Г. Вилинский. Сказание Черноризца Храбра о письменах славянских. – О., 1901.
3. Алипий (Гаманович), иеромонах. Грамматика церковнославянского языка. – М.: «Художественная литература», 1991.
4. Иванова Т. А., Старославянский язык. – М.: «Высшая школа», 1977.
5. Истрин В. А., 1100 лет славянской азбуки. – М.: «Наука», 1988.
6. Лавров П. А., Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. – Л., 1930.
7. Леута О. І. Старослов'янська мова. – К., 2007.
8. Лихачов Д. С. Памятники литературы Древней Руси. – М., 1988.
9. Огієнко І. Костянтин і Мефодій їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Т.І., Т.ІІ – Вінніпег-Канада.: Товариство «Волинь», 1970.
10. Павло В. Християнські Місії святих Кирила і Мефодія. – П., 2008.
11. Плющ П. П. Історія української літературної мови. – К., 1971.
12. Рижков В. Загадка абетки Кирила і Мефодія: кирилиця або глаголиця // «День», №3, 2013.
13. Хабургаев Г. А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев – М.: Просвещение, 1988.
14. Ягич И. В. Глаголическое письмо. – М., 1911.